

FİLOLOJİ BAKIMINDAN TÜRKLER VE KOMŞULARI

Dr. NECİP ÜÇOK

Lengüistik Doçenti

Dil, insan topluluklarının atalarından kendilerine kalmış en kutsal miras ve fertleri birbirlerine bağlayan çelik bir çenberdir. Dilin en küçük birliği kelimedir; bir çok âlimlerin birbirine karıştırdıkları gibi, konuşma birliği olan cümle değildir. Dil bakımından fertle dilbirliği olan cemiyet arasındaki münasebet, yine cemiyetin gelenekleri ile fert arasındaki münasebete benzer; yani her fert gelenekleri nasıl değiştiremezse o, dilde de dilediği gibi değişiklikler yapamaz. Dilde kelimeler anlamların yerine geçmişlerdir ve bu kelimeler de türlü türlü sebeplerin tesiri altında mütemadiyen değişmektedirler. Bu sebeplerden birincisi psikolojiktir. Bir ferdin şimdi söylediği ile bir an sonra ifade edeceği dile ait şekiller arasında, az da olsa fark vardır. Dil ferde tabi olmamakla beraber yine ayrı ayrı fertlerde kendini gösterir. Her şahsın zihnindeki hayaller ayrı ayrı olduğundan dil mütemadi bir yenilik kaynağıdır. O, aynı zamanda hem sabit bir sistem, hem de bir tekâmüldür; yani dilin ferdi ve sosyal olmak üzere iki cephesi vardır. Bu yüzden de cemiyet ile fert arasında mütemadi bir mücadele mevcuttur.

En dar manasiyle lengüistik, dili ve türlü dillerin birbirleri arasındaki münasebetleri kendine konu olarak alan bir ilimdir. Dilin en küçük birliği kelime olduğuna göre, lengüistik de bir kelime ilmidir. Lengüistik kelimelerin fonemlerden nasıl teşekkül ettiğini tetkik ettiği zaman fiziki; bu fonemlerin ses vücuda getirme alet ve vasıtalarımızla ne suretle teşekkül ettiklerini araştırdığı zaman fizyolojik; can ve hayat verilmiş birer varlıktan ibaret olan kelimelerin nasıl mâna kazandıklarını araştırdığı zaman ruhi, birbirimizle anlaşmamızı temin için kelimelerin bir araya gelip cümle dediğimiz konuşma birliğini vücuda getirmesini incelediği anda ise estetik bir ilimdir. Fakat dil, kendisini bir konuşma vasıtası olarak kullanan sosyeteye sıkı sıkıya bağlı olduğu için sosyolojik bir ilimdir ve her sosyolojik ilim gibi de tarihidir. Lengüistik adını verdiğimiz mukayeseli dil ilminde zaman pek büyük bir rol oynar; aralarında mukayese yaptığımız dillerin aynı zamanda konuşulmuş olması en ehemmiyetli noktalardan birisidir. Yoksa sarfettiğimiz bütün emekler boşa harcanmış olur, müspet, sağlam bir netice elde edemeyiz. Bir milletin tarihi dil yoluyla iki surette aydınlanabilir: Ya yukarda bahsettiğimiz lengüistik yoluyla, yahutta arkeoloji, etnoloji, tarih, nebatat, hayvanat din v. s... gibi ilimlerden ve bizzat lengüistikten faydalanarak yapılan filolojik tetkikler yoluyla bir kavmin tarihi, oturduğu yerler, cemiyet hayatı, hu-

lâsa kültürü meydana çıkarılabilir. Bu ikinci, yani filolojik yol esas itibariyle dile dayandığı için emindir. Zira dil olmadan ne cemiyet olurdu, ne de o cemiyetin tarihi. Dil ise yukarda söylediğimiz gibi, kelimeler üzerine kurulmuştur; o halde lengüistik de, filoloji de dar manada birer kelime ilmidir. Lengüistiğin sırf kelimelere, kelimelerin etimolojisine dayanan kısmına Ferd. de Saussure (*Cours de linguistique générale, Paris 1931, S. 306*) adındaki eserinde lengüistiğin paleontolojisi adını veriyor. Lengüistiğin bu kolu bize, pek kesin olmasa bile, bir milletin etnik durumunu göstermeğe, o millet veya kavmin tarihini ve oturduğu yeri aşağı yukarı çizmeğe yardım eder. Çünkü etnik birlik dil birliğini meydana getirdiği gibi, dil birliği de etnik birliğin yaratıcısıdır. İkisini birbirinden ayırmak imkânı yoktur.

Üzerinde tetkikte bulunacağımız kelimeleri biz bir kaç kısma ayırmaktayız. Atalardan torunlara miras kalmış olanlara, miras kelime (Erbwort), yanyana oturan kavim ve milletlerin birinden diğerine geçen ve orada, ister şekil değiştirsün ister değiştirmesün, yerleşmiş olan kelimelere topluca yabancı kelime (Fremdwort), bir dilbirliğinin malı iken dünya üzerinde bir millettten ötekine geçerek yayılmış olanlara dolaşıcı kelime (Wanderwort) v. s... diye adlar takmaktayız. Burada mevzuumuzu en çok ilgilendirecek olan yabancı kelimelerdir. Yabancı kelimeleri, benimsemiş olma derecesine göre bir de iğreti kelimelere (Lehwort) ayırmaktayız. İğreti kelimeler, yabancı kelimelerin herhangi bir kimse tarafından tanılamıyacak olanlarıdır; zira girdikleri dilin yapılışına kendilerini bazan o derece uydururlar ki, onları ancak pek güçlkle seçmek imkânı bulunabilir.

Madem ki, gerek lengüistikte gerekse filolojik tetkiklerde mütalâalarımız esas itibariyle kelimelere dayanıyor, o halde kelimenin ne demek olduğunu bir parça olsun aydınlatmak yerinde olur. Kelimeler, hafızamızdaki anlamların yerine geçen can ve ruh verilmiş birer yaratıklardır. Bu yönden tetkik edildikleri taktirde de kelimelerin büyük önemleri olduğu görülür. Asıl konumuza girmeden önce dil, lengüistik ve filoloji hakkında kısa bir fikir vermiş bulunuyorum; filolojik metodun ve burada üzerinde yürüyeceğimiz lengüistik paleontolojisinin anlaşılabilmesi için bu kısa izahat elzemdi.

Aşağıdaki tetkiklerimizden de anlaşılacağı üzere, komşuluk bahsinde, delilleri bize en iyi bir şekilde bilhassa hayvan ve nebat dünyasına ait kategorilere mensup kelimeler vereceklerdir. Çünkü bunlar konkret şeylerdir; konkret olan şeyler ise en eski dil malzemesini teşkil ederler. Bu suretle dilin en iptidai şekline varmamış bile olsak, yine ona çok yaklaşmış bulunuruz. Filolojik tetkik tarzında ise umumiyet itibariyle etimolojilere dayanmak, fonem kanunlarını gözönünde bulundurarak ayrı ayrı milletlerin dillerindeki kelimeleri bir halihazır müessesesi gibi değil, bir geçmiş mahsulü olarak tetkik etmek ve neticeler çıkarmak gerektir.

***

Türklerin ilk çağlarda Ortaasya'nın isteplerinde hayat süren atlı kavimler oldukları bugün için aşağı yukarı tesbit edilmiş bir gerçektir.¹ Atalarımız at yetiştiren bir kültüre sahip kimselerdi. Türkler, dilbirliği yönünden Moğollarla akrabadırlar; bunun için Türk, Moğol, Mançu v. s... dillerinin hepsine birden toplu olarak Altay dilleri adı takılmıştır. Demek ki Altaylılar dediğimiz zaman, aklımıza Moğolların ve bazı başka milletlerin de gelmesi lâzımdır.

Türklerde hakim olan inanışa göre ataların ruhları, yurt içerisinde ateş yakılan yerin, yani ocağın etrafında toplanırlardı. Bu yüzden de onlarca *ocak* kutsal sayılan hörmete lâyık bir yerd. Biz bunu etnolojik olaylardan olduğu gibi türkçe *ocak* kelimesinin manasından da anlamaktayız. Hakikaten bu kelimenin Türkçede ve başka Türk diyalektlerinde ilk manası "ocak, üç ayak,, olmakla beraber, diğer manası da "soy-sop, nesil, boy,, dur. Bugün bile *ocağı sönesice* veya *ocağına incir ağacı dikmek* deyimlerini hep aynı "nesil, soy, boy,, manasında kullanmaktayız. Etnik alanda atalara saygı, pederşahi insan topluluklarında görülen bir dünyayı kavrayış, hayatı anlayış şeklidir. Bu gibi kavimlerde ise kan akrabalığı, kan gütmeye hüküm sürmektedir. Demek ki Türklerde de bütün bu içtimai müesseseler vardı. Bizim şimdilik kelime dilinden çıkarabildiğimiz mana budur. Başka ilimler, meselâ etnoloji vasıtasıyla Altaylılarda önceleri kadının mevkiinin daha iyi olduğu meydana çıkarılmıştır.

Yukarıda Türklerin at yetiştirici ve binici kültürü kompleksine dahil bir kavim olduğunu söylemiştik. Gerçekten ilmin bugünkü durumuna göre, at denilen asil hayvanı evcilleştiren Türkler veya daha doğrusu geniş manada Altaylılar olmuşlardır. Bunu, indogermen dillerinde "At,, kavramını ifadeye yarıyan başlıca iki kelimenin Altay dillerinden alınmış iğreti kelimeler olmasından anlamaktayız. Bunlar idg. *marko ve *ekyos-köklerinden çıkan ve idg. dillerinin bir çoklarında mevcut olan kelimelerdir: Lat. *equus*, Yun. ἵππος, ehint. *açva-*, efars *aspa-*, toh. *yuk*, *yakwe*, osset. *yäfs*, irce *Epona* ilâh. kelimeleri idg. *ekyos-köküne dayanmakta², bu kök ise Türkçe *yaq-* "koşmak, çift olarak bir vasıtaya bağlamak,, dan gelen *yäk-* mastarından çıkmaktadır.³ Bu türkçe mastarlar arasında ise *iki* veya *äki* "iki,, ile *yigirmi* arasındaki münasebet mevcuttur.⁴ Burada hatıra şöyle bir soru gelebilir: "Peki nasıl oluyor da Türkçe *yäk-* veya *yaq* dan veya *iki* veyahut *yigirmi* den mana itibarıyla ve fonem bakımından meselâ Yun. ἵππος veya toh. *yuk* meydana geliyor?,, Bunun için de indogermencede elimizde paraleller mevcuttur: ehint. *yugya* ve enord. *eykr* önceleri "çekim hayvanı,, manasına gelmekte

¹ W. Koppers: T. T. K. Belleten, Cilt V, Sayı 20, I ci teşrin 1941 S. 439 ve ötesi...

² A. Walde-J. Pokorny: Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen I, S. 113.

³ A. Nehring: Wiener Beiträge zu Kulturgeschichte und Linguistik 1936, C. IV, S. 105 öf.

⁴ Bakl. W. Radloff: Phonetik der nördlichen Türksprachen, Leipzig 1882. S. 184.

iken sonra mana değiştirerek "at", olmuştur; yine lat. *iumentum* "çekim hayvanı", frans. *jument* "kısırak", kelimesini meydana getirmiştir. Zaten idg. dilleri dahilinde Yunanca spiritus asperli ἵππος ile ιχχος şekillerinin yan yana bulunması ve diğer bazı idg. dillerinde kelime başı *i-*leri bizim için büyük bir güçlük arzlemektedir. Bu suretle *ekuos un Türkçeden alınmış bir iğreti kelime olduğu anlaşıldıktan sonra güçlük de kendiliğinden ortadan kalkmış bulunmaktadır. Yalnız burada bir mesele baş göstermektedir: Türkler atı hakikaten koşum hayvanı olarak mı kullanıyorlardı? Türklerin yaman binici bir kavim oldukları eskiden beri teslim edilegelmiştir; bu bir gerçektir. Fakat aşağıda da göreceğimiz gibi, Türkler araba denilen bir vasıtayı da tanıyorlardı ki, bunu Finougriyenlere öğretmişlerdi. Atalarımızın atı arabaya koşup koşmadıklarını kesin olarak bilmiyoruz, ancak onlar atı tanıdıkları devirlerden belki de çok sonraları bu hayvanı çekim hayvanı olarak kullanmış olabilirler. Zaten İndoermen dillerinde mevcut olan bu kelime, nisbeten yeni bir teşekkülün evsafını haizdir.

Öteki İndoermen köküne gelince, onun da aslında bir **mar-* köküne dayandığını görüyoruz. *Marko-* kelimesindeki *-k-* fonemi idg. dillerinde hayvan adlarına takılan bir ektir⁵. Bu kökten gelmiş kelimelere Kelt ve Germen dillerinde tesadüf etmekteyiz: ir. *marc*, bret., korn., küm. *march*, gal. akk. sing. *Márchan* eyalm. *mar (a) h* "at", ve *mar (i) ha* "kısırak", angls. *mearch*, ingil. *marc*, enord. *marr* ve nihayet yyalm. *Mähre* "at, beygir, lager beygir", manalarında hep bu **marko-* kökünden çıkmışlardır⁶. Fakat bu **marko-* kökü de kendi hesabına bir İndoermen malı değildir. Altay dillerinde bir **mar-* veya **mor-* kökü vardır ki, moğ. *morin*, manç. *morin*, korean. *mal* (kök **mar-* dir), kalmük. bury., tong. *morin* "at", kelimelerini vermiştir. Bu kelimeye karşılık olabilecek bir kelimeye bugün ancak Türk, yani Osmanlı lehçesinde rastlamaktayız. Bir parça pejoratif bir manada bile olsa, bu kelime Türkçedeki *bâîgir* (eski okunuşu ve yazılışı ile *bargir*) sözünde yaşamaktadır. Bu sözün de aslı **bar-* dir, ve moğolca ve ilâh. dillerinin **mar-* kökünün tam bir mukabilidir. Zannıma kalırsa **-gir* soneki tıpkı idg. *-k-* süffiksi gibi sonuna eklendiği kelimeye o cins hayvan adını veren veya kelimeyi kuvvetlendiren bir ektir. Çünkü Türk diyalektlerinde buna muadil ve muvazi giden bazı tezahürler görmekteyiz: Ms. Türkçede *atgır* dan gelen *aygır* kelimesinde bu soneki gördüğümüz gibi, gene Türk diyalektlerinde "Kurt", a herhalde karışık renkli postu olduğundan dolayı *karış-kır* adı verilmektedir⁷. Bu sonuncu kelime ise *karış-* "karışmak", ve bizim bahsimize konu olan *-gir* veya *-kır* sonekimizden teşek-

⁵ H. Güntert: Der Ursprung der Germanen, Heidelberg 1934, S. 50.

⁶ S. Feist: Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen, Berlin 1913, S. 159 ötesi; Walde-Pokorny: II, S. 235.

⁷ W. Bang. Über die türk. Namen einiger Grosskatzen (Keleti Szemle, XVII, 1916, S. 129 Not 2).

kül etmiştir. Kelime başı *m*-leri Türkçede umumiyetle *b*-ye tahavvül ettiklerinden Ms. mog. *morin* ve Türkçe *barğır* kelimelerinin akrabalığından hiç şüphe etmemeliyiz. Görülüyor ki, İndoermen ve Türk dillerinin her ikisinde de hayvan adlarının sonuna eklenen ve hemen hemen aynı sesi çıkaran fonemler veya fonem grupları mevcuttur: İndoermencede *-k-* süffiksi ve Türkçede *-ğır* veya *-kır* soneki.. Şu halde şimdiye kadar hüküm süren mütalaaların aksine olarak İndoermenler bu kelimeyi Moğollardan değil Türklerden almışlardır diyebiliriz. Radloff (IV, 1569) *beyğir* kelimesinin İraniylardan Türklere geçmiş olduğunu ileri sürüyor. Bunu da izah kolaydır. Evvelce bütün Türk lehçelerinde bu kelimenin mevcut olduğunu zannediyorum; ancak ata verilen başka adların tesiri altında bu kelime ortadan kaybolmuş ve sonradan İraniylardan az çok pejoratif manada Osmanlıcaya geçmiş olabilir. Belki de bu "fena, lager at,, manası bu sebepten ileri gelmektedir. Başka dillerde de buna benzer paraleller bulabiliriz: Ms. eyalm. *marah-skalk* "at uşağı, seyis,, Fransızcaya geçip orada *maréchal* şekline girdikten sonra tekrar Almancaya, bu sefer de *Marschall* "marşal,, şekil ve manasında, intikal etmiştir.

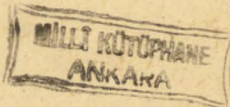
Diğer taraftan Altayca aynı * *mar-* kökünü çince de görmekteyiz. Burada kelime çinceye uydurularak *ma*³ şekline girmiştir. Çin'in şimal arazisinde at yetiştirildiği ve cenup sahaları sakinlerinin zıraatla meşgul oldukları göz önünde tutulacak olursa, atın Türkler veya Moğollar tarafından Çin'e sokulduğu kolayca anlaşılır.

Bundan başka Türkçe *alaşa* "at, iğdiş edilmiş at,, kelimesi üzerinde durup, bu kelimenin hangi dillerde görüldüğünü bir parça incelemek yerinde olur fikrindeyim. Önce bu kelime İndoermenlerden olan Rusların dillerinde kendini göstermektedir. Ruscada ata loşadr adı verilmektedir. Bu ad hiç şüphe yok ki, yukarıya yazdığımız Türk kelimesinden çıkmıştır⁸.

Alaşa kelimesinden gelen sözlere yine aynı manada olmak üzere, fin diyalektlerinden bir çoklarında ve bizzat bir ugar lehçesi olan marcarcada da rastlamaktayız: Osty. *atāšā* veya *odaša*, *odoša* "iğdiş edilmiş at,, vog. *ōliš*, *ōlis* "iğdiş edilmiş at,, süry. ve voty. *ūlošo*, çerem. *alaşa*, mordv. *alaşa* "iğdiş edilmiş beygir veya at,, bundan başka fino-ugriyen dillerde *lō*, *lū* kelimeleri "at,, manasına gelmektedir. Bu son iki kelimenin de âlimlerin tetkiklerine göre türkçe tatarca *alaşa* dan çıkmış olmaları büyük bir ihtimal dahilindedir⁹. Ms. osty. *upat* "kıl, saç,, demektir; bu, çerem. *up* "kıl, saç,, ve vog. *at* "kıl,saç,, şekil ve manalarında görülmektedir; o halde türk. *alaşa* ve rus. *losad* dan da *lū*, *lō* şekillerinin aynı suretle teşekkül etmesi imkânı vardır. Bu Türkçe kelimeye Çin'de

⁸ E. Berneker: Slavisches etymologisches Wörterbuch II, Heidelberg 1924, S. 734.

⁹ Aug. Ahlqvist: Journal de la Société Finno-ougrienne VIII, 1890, S. 9; H. Paasonen: Finno-ugrische Forschungen II, S. 112..; G. Hévéşy: Journal Asiatique 1937 Tome 229, Jan. -Mars S. 138.

bir Türk boyu olan Bo-ma'ların diğer adlarında ve bir dağ adında tesadüf etmekteyiz. Çince *Bo-ma* adı yine çince *O-lo-çi* nın tam bir tercümesi olduğu gibi *O-lo-çi* sözü de Türkçe *alaşa* dan çıkmıştır¹⁰. Çinliler bir Türk boyu olan Hiung-nu'lardan gelen Bo-ma'lara alacalı renkte atları olduğu için bu adı vermişlerdir. Bugünkü Ningh'ya'nın yakınında bir dağ vardır ki adına *Alaşan* denilmektedir. Bu dağın eteklerinde Türklerden olan Toba'lar otururlardı.

Çinde "eşek, fena at,, manasında aslı *lo* ya varan bir *lü* kelimesi vardır; bunu da Türkçe *alaşa* dan çıkan meselâ macarca *lo* kelimesinin vermiş olduğunu söylemek doğru olur. Fakat ihtimal ki, bu iğreti alma işi bir aracı millet veya kavim eliyle vukua gelmiştir. Şimdilik kelimelerin benzerliği üzerine dikkati çekmekle iktifa edeceğim.

Türlere komşu olarak oturan kavimleri göstermeğe yarıyacak kelimelerden birisi de "Bal,, a verilen addır. Gerçekten bu kültür metaını ve bal yapan hayvanı ifade eden kelimeler Ortaasyada oturan Türklerin etrafını saran dilbirliklerinin hemen hepsinde bir kökten çıkmaktadırlar.

Bu husustaki tetkiklerimize de iyice incelenmiş, lûgatları, lüzumlu kitapları hazırlanmış olan indogermenlerden başlayacağız.

İndogermencede "BAL,, manasına gelen başlıca iki kök mevcuttur: * *melit*, * *medhu* bunlardan birincisi yalnız kentum gurubunda bulunur ve sadece "bal,, manasına gelir; Yun. $\mu\epsilon\lambda\iota$ "bal,, , arnav. *mjal*, lat. *mel* "bal,, *mulsus* "bal ile yapılmış,, , eir. *mil*, kum., korn., bret. *mel* "bal,,; got. *milith* "bal,, , eingil. *mildēaw* "tanrılar içkisi,, , *milisc* "bal gibi tatlı,,; erm. *melr* "bal,, , ilâh... İkinci kökten gelip "baldan yapılmış, ekşimiş bir nevi içki,, manasında kullanılan kelimelere bütün idg. dillerinde rastlanmaktadır: ehint. *mādhu* "bal, met,, , avest. *madu* "üzüm, ahududu gibi tanelerin şarabı,, , toh. B. *mit* "bal,, , eyun. $\mu\epsilon\theta\upsilon$ "şarap, sarhoşluk verecek içki,, , eir. *mid* "met,, , eizl. *mjodrz*, angls. *meodo*, eyalm. *metu* "met,, , lit. *medūs* "bal,, , *midūs* "met,, , ebulg. *medi* "bal,, , ve ilâh...¹¹. Biz ikinci kökten gelen kelimeleri bir tarafa bırakıp * *melit* köküne gelelim:

Bu kökün nasıl teşekkül ettiğini idg. dilleri içerisinde izah etmek imkânsızdır; çünkü bir $L < > D$ tehavvülü bu dil grubu içinde hiç bir sahada kabil değildir. Böyle bir değişikliği ancak finougriyen dillerde izah edebiliriz; zira bu dillerde * *malja* ve * *mat* gibi iki kök yan yana bulunmaktadır.¹² Demek oluyor ki, böyle bir $L < > D$ tahavvülü ancak finougriyen diller sahasında kabildir. Şu halde İndogermenler baldan yapılmış bir içki tanımış bile olsalar, balı ifadeye yarıyan * *melit* kökünü

¹⁰ W. Eberhard: Çinin şimal komşuları (T. T. K. Yayınlarından Seri VII, No. 9, 1942, S. 66).

¹¹ Walde-Pokorny: II, S. 296.

¹² H. Güntert: S. g. s. S. 48; H. Jacobsohn: Arier und Ugrofinnen, Göttingen 1922, S. 11.

Finougriyenlerden almışlardır. Hakikaten eskidenberi malûm olduğu üzere Finougriyenler arı yetiştirmekte birinci idiler. Memleketleri Ural dağlarının eteklerinde, bu dağların doğu ve batısında olduğu ve bu arazinin yakınlarında orman bulunduğu için onlar da ağaç koğuklarında arıcılık yapıyorlardı.

İşte bu * *malja* kökünden Türklerde de bir kelime teşekkül etmiştir: *bal* kelimesi. Hakikaten Ural dillerinde ve yukarıda da gördüğümüz gibi, Altay dillerinin Moğol ve Tunguz kollarındaki kelime başı *m*-leri Türkçede daima *b* şekline girerler. O halde türk. *bal* kelimesi de finougriyen *malja* kökünden vücut bulmuştur demek doğru olur. Bu fonem değişikliğine dair elimizde delil de vardır: Meselâ. mac. *mâj* "bağır,, fin. *maksa* " iman, bağır ,, , sam. - yurak. *mued*, *muid* " bağır ,, in neşet ettikleri *maksa* ~ *mağza* kökü türkçe aynı manada kullanılan *bağır*'ı vermiştir.¹³ Türk lehçelerinin bir çoklarında, Prof. A. İnan'ın ağızdan söylediklerine göre, *bal*, baldan yapılmış içki manasına gelmekteymiş. Zannıma kalırsa bu mana sonradan türemiştir. *Bal* kelimesinin şimdiki manası çok daha eskidir.

Yalnız *bal* kelimesi değil, aynı zamanda ARI'ya verilen ad da İndogermlere yine Urallılardan geçmiştir ve bu ad Ural ve Türk dillerinde müşterektir. Bunu görebilmek için her iki dil grubundaki kelimeleri sıralamak kâfidir; Mac. *méh*, voty. *muş*, *müş*, süry. *moş*. *müş*, mordv. *mêkş*, fin. *mehi* - *läinen* kelimeleri finougriyen dillerin hepisinde ariya verilen ve bir * *muç* köküne götürülebilecek olan bir addır. Türk dillerinden kazak-kırgız lehçesinde bir iğreti kelime olarak *masa* "sivrisinek,, sözüne rastlamaktayız. Şimdi İndogermlen dillerine bir göz atacak olursak, burada "arı, sinek, uçan haşere,, mânalarında yun. $\mu\upsilon\lambda\alpha$, arnav. *mize*, lat. *musca*, ehint. *makşa*, avest. *maxşi*, yfars. *mâgâş*, eyalm. *mucka*, yyalm. *Mücke* ilâh.. gibi kelimeleri buluruz. Bunlar hep finougriyen dilindeki * *muç* kökünden çıkmış olan kelimelerdir. Fikrime göre Türkçemizde mevcut *böc-äk* veya *büc-äk* kelimesinin birinci kısmı olan * *böc*- veya * *büc*- de finougriyen malı bu * *muç* kökü bulunmaktadır. Bu * kelimeye, Türk gramer kaidelerine göre, eklendiği tüle o işi yapan şey veya hayvan mânasını veren, veya eğer substantifin sonuna gelirse diminütif yapan bir -*äk* eki ilâve edilmiştir. Bu ekin fiillerin sonuna gelerek teşkil ettiği substantifler hakkında *siñ-* "vızlamak, vızıldamak,, dan *siñ-äk* "sinek,,¹⁴), *bin-* "binmek,, den *bin-äk*, *yäd-* den *yäd-äk*, *dilä-* den *dil-äk* "dilek,, ilâh.. gibi bir çok örnekler bulabiliriz. Ancak * *büç-* veya * *böç-* ün sonuna gelen bir ekin bir diminütif eki ve bu kelimelerin de bir substantif olup olmadıkları sorguya değer; vaziyetin gösterdiğine ve ural dillerindeki * *muç-* kökünün bir isim olmasına nazaran *böcäk*

¹³ A. Sauvageot: Recherche sur le vocabulaire des langues ouralo-altaïques (Dissert. Budapest 1929, S. XXIII).

¹⁴ Bak l. W. Radloff: IV, S. 686.

kelimesinin önceleri "küçük haşere, sevimli haşere, haşerecik,, mânâsında kullanılmış olması daha doğrudur. Belki de Türkçede arıya "küçük haşere,, denilmesi, bu hayvanın, diğer kavimlerde olduğu gibi tabu addedilmesinden ileri gelmektedir. Hakikaten gerek İndogermenlerde, gerekse Finougriyenlerde "arı,, tabu sayılmaktaydı, ve bu hayvan adı ile çağrılmamaktaydı¹⁵. Arı, ölümlerin ruhlarının tahavvül ettikleri hayvandır; bu yüzden hem kendisi hem de ilk devirlerde yuvası olan ağaç kovukları kutsaldır. Bugün Fransa'nın muhtelif yerlerinde, bilhassa İlede-France'da, arıya *mouche-abeille*, veya *mouche à miel* denilmesi¹⁶, Almanya'da Lorsch şehrinde bulunup adına Lorscher Bienensegen denilen arı takdisi eserinde arıya *Liebes Viehchen* = Sevimli davarcık adının takılmış olması ve bizde Amasya, Tokat ve havalisinde ahalinin arıya *arı sineği* diye isim vermeleri hep bu eski tabu olma tasavvurunun neticelerinden doğmaktadır.

Görülüyor ki, bal ve arıcılık bahsı Türk, Finougriyen ve İndogermen kültürlerinin bir kısmı ve kavimlerin komşulukları hakkında büyük bir meseleyi ortaya atmaktadır. Zannıma kalırsa, aşağıda da bazı kelimelerin yardımı ile göstereceğimiz gibi, bu üç kavmin komşu oldukları açıktır.

Bu üç kavmin birbirlerinin komşuluklarında oturduklarını bir parça olsun aydınlatacak kelimelerden birisi de Türkçenin *kendir* kelimesidir. Bu kelime İndogermen dillerinde muhtelif şekillerde görünür, fakat bir köke bağlanamaz; şu halde yabancı bir kelimedir: yun. *Κάναβις*'den lat. *cannabis*; erm. *kanaph*; yfars. *kanab*; osset. *gän* "kendir, kenevir,,; eyalm. *hanaf*, angls. *hoenep*, anord. *hanpr*, eislav. *konoplja*, lit. *kanāpes* ve ilâh... İslav ve germen dilleri grubundaki kelimelerin Grekçe veya Latinceşinden çıkmadıkları muhakkaktır¹⁷. Çünkü germ. * *kannabies* kökü mevcuttur ve bu kök germen fonem değişmesinden önce malûmdur. Bundan başka Latince glosarlarda *canapis*, *canape* gibi -p- fonemli bir şekle de tesadüf edilmektedir. Diğer taraftan görüyoruz ki, voty. ve süry *piş*, *puş* "kendir, ısırgan,, demektir; sonra ehint. *sañk* "kendir,, osset. *san* "kendir tohumundan yapılmış bir nevi içki,, mânâsında kullanılmaktadır. Dikkat edildiği takdirde görülür ki, Baltık ve İslav dillerindeki kelime *k-* fonemlidir, halbuki bu diller satem gurubuna dahil bulduklarından Hintçesindekine benzer bir *ş-* foneminin bulunması lâzımdı. Şu halde bu kelime idg. dillerinde iğreti bir kültür servetidir. Kendir Avrupada değil, Ural havalisinde, batı ve Ortaasyada ve hattâ Sibiryada yetiştirilmekteydi: Şu halde kendiri İndogermenlere tanıtan burada oturan milletlerden biri olmuştur. Gerçekten Ural ve Altay dillerinde

¹⁵ R. Gautbiot: Des noms de l'abeille et de la ruche (Mém. d. la Soc. linguist. de Paris XXVI, S. 267 ötesi).

¹⁶ A. Dauzat: La géographie linguistique S. 42.

¹⁷ Schrader-Nehring; Reall. d. idg. Altert. I, S. 440; S. Feist: S, g. e. S. 188; Fr. Kluge: Etym. Wb. d. dt. Sprache¹¹, S. 239.

* *kəmə* köküne varan ve ketenden yapılmış eşya manasına gelen samoy. *kāmia*, *kāwia*, *kam*, *kaporg*, *kaiporga*; moğol. *kime* "bir nevi kendir,,", bury. *xime* "keten,, gibi kelimelere rastlamaktayız. Bütün bu Ural ve Altay kelimelerinin en basit şekli çerem. *kéne* veya *kine* de saklı bulunmaktadır¹⁸. İşte yukarıda saydığımız voty. ve süry. *piş*, *puş* kelimeleriyle çerem. *kéne* "kendir,, kelimesinin karışmasından meselâ Yun. * *Κάνα-πις* ve *Κάναβις* lat. *cannabis*, *canape* şekilleri ve meselâ çerem. *kéne*'den de hint. *sañā* doğmuştur diyebiliriz. Türkçe *kendir*, çuv. *kandır* ise gene aynı çeremisce kelime ile müşterektir. Bu kelimelerdeki *-dir*, *-dır* ekinin ödevi hakkında bir fikir edinmek için osmanlı. *peynir* yerine bazı yerlerde *pendir* denildiğini hatırlamak kâfidir,

Urallıhlarla Altaylıların yalnız komşu değil, aynı zamanda akraba olduklarını ileri sürenler çoktur. Biz burada akrabalık bahsini bir tarafa bırakarak işi komşuluk bakımından tetkik edecek olursak, Finougriyenlerle Türklerin yanyana oturduklarına şahadet edecek bir başka kelime olarak *araba*'yı gösterebiliriz. Türkçe *araba*, tat. *arba*, kırg. *arba* "araba,, çuvaş. *urava*, *orava* "araba, tekerlek,, ilâh. . kelimeleri finougriyen dillerinin bir kaçında bir iğreti kelime olarak ve aynı mânada bulunmaktadır: çerem, *arawa*, *orawa* "araba, tekerlek,,", voty. *urowo*, *urobo* "araba,,", vog. *ōrop* "köylü arabası,,", osty. *arba* "tekerlek, araba, currus,,", * *arap* "yük arabası,,",¹⁹ ilâh . . . Bu kelimeler bize Türklerin çok eskiden olmasa bile, yine oldukça eski devirlerde tekerlekli bir seyir ve sefer vasıtasını tanıdıklarına delildir. At bahsinde gördüğümüz gibi, Türklerde arabanın yaşı herhalde çok eskilere varmasa gerek . . .

Gene Türklerle İndogermerlerin komşu olduklarını gösterecek ve bu hususta bir parça da Sümerleri ilgilendirecek kelimelerden birisi insanlığın en eski kültür aletlerinden birisinin adıdır: Bu kelime, bugün Türkçemizde *BALTA* şeklinde kullandığımız kelimedir:

İndogermer dillerinden ancak ikisinde, Hintçe ile Yunancada *parasuh* ve *πελεκυς* şekillerinde ve "balta,, mânasında iki ayrı kelime vardır ki, bunları fonem kaidelerine göre İndogermence bir köke bağlamak imkânsızdır. Başka bir dil grubundan olan Sümer-Akat dilinde *pilakku* "balta,, şeklindeki kelimenin bu idg., daha doğrusu Hint ve Yunan sözlerini verdiğini şimdiye kadar bu işle uğraşanların hepsi kabul etmektedirler;²⁰) fakat hiç kimsenin aklına bu kelimenin bir Sümer-Akat malı olmadığını araştırmak gelmedi. Ancak Németh²¹ bu meseleyi yüzünden bir parça kurcalıyor ve yine eskiler gibi, onun bir Sümer-Akat iğreti kelimesi olduğu yanlış neticesine varıyor. Çünkü akat. *pilakku*'

¹⁸ A. Sauvageot : S. g. e. S. 100.

¹⁹ H. Paasonen : S. g. e. S. 11; Aug. Ahlqvist : S. g. e. VIII, S. 10; H. Jacobson : S. g. e. S. 47.

²⁰ G. İpsen : Sumerisch-akkadische Lehnwörter im İndogermanischen (İndogermanische Forschungen XLI, 1923, S. 177 ötesi).

²¹ G. Németh-Ş. Baştav : Türklüğün eski çağı (Ülkü 1940, Sayı : 88, S.303).

nun asıl kökü olması lâzımgelen kısmı * *pilağ-* Altay dillerinde pek yaygın olan bir şekle karşılık olarak alınabilir: Şarktürk. *bolqa* "çekiç,, sartça, çağat., kırg. *balğa*, Baraba dilinde *palqa*, tarançı ağzında *bolqa* ve karagası türkçesinde *balta* dan değişen *bolta* "balta, çekiç,, şekilleri mevcuttur²². Bu kelimelerin Mogolcada *aluqa*, tong. *palu*, *xaluka*, *folgo* şekillerinde tam bir mukabili vardır²³. Bu suretle Altay dillerinde "balta ve çekiç,, mânalarında kullanılan kelimelerin iğreti bir kelime olmayıp, halis Altay malı olduğu meydana çıkmış oluyor. Şu halde Sümer veya Akatlar bu sözü Türklerden veya Altaylılardan almışlardır demek doğru olur. Şimdiye kadar elde mevcut bilgilere nazaran bu üç dil grubundan başka yerde bu kelimelerin benzerlerine tesadüf etmediğimize göre Sümerlerin bu iğreti alma işini bir aracı eliyle yaptıklarına dair elimizde bir delil de olamaz. O halde Sümerler bu kelimeyi Altaylılardan doğrudan doğruya almış bulunmaktadırlar. G. İpsen'in haklı olarak iddia ettiğine göre, bu kelime İndogermlere Sümerlerden M. ö. 3000 yıllarında geçmiştir. O halde hiç olmazsa bu tarihten önce onun Altaylılardan Sümerlere geçmiş olması icabeder. Demek oluyor ki, bu kelimenin aşağı yukarı 5000 yıllık bir ömrü olduğu gibi, bu devirlerde de Sümerler ve Altaylılar komşu oturmaktaydılar.

Sümerlerden bahsederken Türk lehçelerinde o kadar yaygın olan türlü şekilleriyle *tängri* "tanrı, gök,, hakkında bir kaç söz söylemeden geçemeyeceğim. Eskitürk. *tänri*, uyg. *tängri*, *tngrı* "tanrı, ilâh,, Ortatürk. *tänri* "ilâh, (dinsizlerde) gök,,²⁴. kazan. *tängri* "tanrı,, *täri* "mukaddes tasvir, ikon,, başk. *tänggrre*, teleut. *tängärä* "gök yüzü, yukarıki yüz,, altayca *tängäri* "gök yüzü,, kırg. *tängri* "gök yüzü, tanrı,, yak. *tangara* "gök yüzü, tanrı, veli,,; moğol. *dén-ri*, kalm. *tenggeri* "gök yüzü, gökte oturan,, bury. *teñger* "gök yüzü,,²⁵ Németh'in de yaptığı gibi buraya sıraladığımız kelimelerle sümerce *dim-me-ir*, *dingir*, *digir* "tanrı,, formlarını karşılaştırmak sümer kelimesinin bir iğreti mal olduğunu göstermeğe kâfidir. Arada bir aracı bulunmadığı için, bu suretle Sümerlerle Altaylıların komşulukları üzerine biraz daha ışık düşmüş oluyor²⁶.

Ziraat alanındaki kültür kelimelerinin en başında DARI gelmektedir. Türk lehçelerinde hemen hemen bütün ziraat alet ve vasıtaları bir kökten ad almış bulunmaktadırlar. Bu kök * *dar-* veya * *tar-* olup "ziraatla uğraşmak, toprağı sürmek, işlemek,, mânasına gelir. Bundan so-

²² W. Bang: K. Sz. XVII, S. 122.

²³ Altay dilleri kelime başı *b*-leri için bak: A. Sauvageot: S. g. e. S. 59.

²⁴ A. v. Gabain: Alttürk. Grammatik, Leipzig 1941, S. 340; A. Caferoğlu: Uygur Sözlüğü İstanbul 1934-38, S. 180; C. Brockelmann: Mitteltürkischer Wortschatz. Leipzig, 1928, S. 203.

²⁵ G. Németh: S. g. e. S. 304.

²⁶ Çince *f'in* «gök yüzü» kelimesinin bu Altay sözü ile ilgili olduğu fikrini ileri sürmek istiyorum; çünkü kuzey Çin'e bir çok âdetler, bunlar arasında gök tanrıya yakılarak yapılan kurban âdeti kuzeylerindeki Altaylılardan gelmiş ve ihtimal ki tanrının adı da aynı zamanda Çin'e girmiştir.

nuna geldiği fiil köküne o işe yarıyan şey mânası veren, yahut alet adı yapan bir *-iğ* veya *-iğ* den *-i* veya *-i* son ekini getirmek suretiyle²⁷ *darı* veya *tarı* (< *dar-iği* veya *tar-iğ*) kelimesi elde edilir. Bu kelime bütün türk diyalektlerinde yaygın olduğu gibi ilk önceleri umumiyet itibariyle “ekilen şey, hububat,, mânasına gelmektedir; sonradan mâna bir parça daralarak “darı,, olmuştur. Bundan Türklerin ilk önce ekdiklerinin *darı* olduğu neticesini çıkarmak güç değildir²⁸.

İşte bu *tarı* veya *darı* kelimesini aşağı yukarı aynı mânada indogermen dillerinin bir çoklarında bulmaktayız: ehint. *durvā* “bir nevi *darı*,,; lit. *dirvā* “tarla, tohum ekilecek arazi,,; felemenkçe *tarwe* “bir nevi buğday,,; ingil. *tare* “burçek, boş başak,, gibi²⁹. Nehring haklı olarak tesalca *δαρῶτος* , delfince *δαράτα* “ekmek, yenilecek ekmek,, ve indogermence içerisinde başı boş bulunan ortairce *tuirenn*, erm. *çorean* “buğday,, kelimelerinin yukarıda yazdıklarımızla ilgili olduğunu söylüyor. Hakikaten *darı*, hiç olmazsa onun bir cinsi, onu Ortaasyada yetiştiren Türkler tarafından İndogermenlere tanıtılmıştır. Yukarıya yazdığımız idg. kelimesine Feist’in da kabul ettiği gibi, “herhangi bir hububat cinsi,, mânasını vermek pek yerinde olur, zaten türkçe *darı*’nın ilk mânası da buna yakındır. Bu karşılaştırmalardan sonuç olarak şunu çıkarabiliriz: İndogermenler *darı* cinsini doğrudan doğruya Türklerden öğrenmişlerdir. Arapça *durrā* kelimesi “kırmızı *darı*,, mânasına geldiğine ve nebatatçılar tarafından tespit edilmiş olduğuna göre, araplar *darı* cinsini adı ile birlikte hintlilerden öğrenmiş bulunmaktadırlar³⁰.

İndogermen dillerinin kelime hazinesine bakacak olursak, orada “öküz, buğa,, manasına gelen ve âlimlerin bir *tau-ro-s köküne ircaa çalıştıkları bir çok adlara rastlarız: Yun. *ταύρος*, lat. *taurus*, oskça *tauropu*, umbrca *toru*, *turuf* (akk. Pl.); Frans. *taureau*; enordca *thjör*; prusca *tauris* “Visent, Auerochse,,; ebulg. *turı*; felem. *deur*, esaks. *tifer*, eyalm. *zēbar* “kurban edilecek hayvan,,... Bundan başka *s-* önekli başka bir şekil de avest. *staōra* “boynuzlu büyük hayvanlar,, ortafars. *stōr* “koşum öküzü,,; gotça *stiur*; eskihintçe yerine çingenece *šturno* kelimelerinde kendini göstermektedir. Keltçede *tarvos*, irdede *tarb* kelimeleri aynı manaya gelir³¹. Walde-Pokorny bunları “beslenmek,, manasına gelen bir **tēu-*, **təu-*, **tū-* köküne irca ediyor. Halbuki A. Schott³² haklı

²⁷ *Çaq-* dan *çaq-ı*, *sar-* dan *sar-ıq* gibi şekilleri mukayese ediniz.

²⁸ Türlü türlü eklerle türkçede aynı kökten *tarla*, *tarım* gibi bir çok kelimeler teşekkül etmişse de, yeri olmadığı için burada incelenmeyecektir.

²⁹ S. Feist; S. g. e. S. 167; A. Nehring; S. g. e. S. 141 ötesi.

³⁰ Çinde *darı* hakkında malûmat edinmek için bak! W. Eberhard; Lokalkulturen im alten China Reihe XIV, 13 die Hirse. Her ne kadar çince de aynı kelimeyi bulamıyorsak da, metinler bize *darı*’nın pirinçten daha eski olduğunu, kuzey ve kuzey doğuya ait bulunduğunu göstermektedirler.

³¹ Wald-Pokorny; I, S. 711; S. Feist; S. 150; Schrader-Krahe. Die Indogermanen S. 33; Fr. Kluge; S. 641 bak! Ungeziefer.

³² Hirt Festschrift II, 1936. S. 79.

olarak bu kelimelerin latince ve grekçesinde *-ay* yerine bir *-ey* beklemektedir. Şu halde latince ve yunancada bu kelimenin bir indogermen mirası olmasına imkân yoktur. Öbür taraftan *s-* önekli şekiller de fars lehçelerinde sonradan vücuda gelen bir teşekküldür; çünkü bu dilde idg. kelime başı *s-* leri daima *h-* olurlar.

Böyle bir kelimeye hemen hemen aynı manada semitik dillerde de tesadüf etmekteyiz: aram. *tôr*, ibran. *şor*, anasemitçe **şauru*³³ A. Schott indogermen ve semit müşterek ana kökünü **t-u-r-* şeklinde tasavvur ediyor. Böyle bir müşterek anakök düşüncesi, ancak semitlerle indogermenlerin aynı dil birliğine mensup olduklarını kabul ettiğimiz zaman doğru olabilir, halbuki bu türlü bir akrabalık henüz ispat edilmiş değildir. Eğer gerçekten böyle bir müşterek kök varsa, bu, her iki kavmin de bu kelimeyi aynı kaynaktan almış olduklarına bir delil teşkil edebilir. Hakikaten türk diyalektlerinde mevcut olan *tavar* veya *tvar* kelimesi tam manasiyle "baş hayvan, davar,, yerine kullanılmaktadır³⁴. Yani bu kelimeler ermenice *tvar* "sürü,, de olduğu gibi bir topluluk ismidirler. Moğolca *tavar* "servet,, kelimesini de göz önünde bulundursak, İndogermenler ve Semitler için müşterek olan bu kaynağın altay dilleri olduğunu söylemek bir parça yerinde olur zannındayım...

İğreti kelime münasebetleri üzerinde yaptığımız bu kısa araştırma, bize milâttan en aşağı 3500 yıl önce hangi milletlerin Türklerin komşuluklarında oturduklarını oldukça açık bir şekilde gösterdi. Yazımıza başlarken de söylediğimiz gibi Türkler, Orta asya isteplerinde, bilhassa bu istepin batı bölgesinde, Hazer denizine daha yakın olan taraflarda oturuyorlardı. L. Râsonyi (Dünya tarihinde Türklük, Ankara 1942 S. 9 ve ötesi). Türk ana yurdunu Ural ve Altay dağları arasına takriben şimdiki Kazakistan civarına koymak istiyor. Ben Sümerlerle vaki iğreti kelime münasebetini de göz önünde bulundurarak, bu yurdun daha güney batıya, Hazer denizine doğru uzandığını kabule meylediyorum. Şu halde M. ö. 4 ncü bin yılın ortalarına doğru Türklerin komşuları, doğuda Çinliler, kuzey doğuda yine aynı dilbirliğine mensup olan Moğollar, kuzey batı ve batıda Finougriyenler veya daha geniş manada Urallılar, güney batıda, Urallarla Kafkaslar arasında İndogermenler ve nihayet güneyde de Sümerlerdi³⁵.

³³ Schrader-Nehring; II. S. 261; A, Nehring; S. 81 ötesi

³⁴ C. Brockelmann; S. 199; W. Bang-A. v. Gabain; Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der türk. Turfan Texte S, 43; A. Caferoğlu; S. 166; A. v. Gabain Glossar.

³⁵ Bu kısa tetkikimizle sümerlerin zamanımızdan aşağı yukarı 5000 yıl önce Türklerin komşuluklarında oturmuş olmaları lâzımgeldiğini gösterdik, Onların hangi dil grubuna girebilecekleri meselesi bu yazının konusu dışında bulunduğundan, bu noktaya ilişmedik.